

Доротея Дунева

Изследване
и практика

SOCIAL ADAPTATION AND
DEVIANT BEHAVIOR

Doroteia Duneva

Abstract. The process of forming social values in our times changes the dimensions of freedom, ethics, cultural rules, humanity and empathy. Scientists psychologists, pedagogues and sociologists actively rethink explore and reconstruct contemporary concepts about the role and place of the factors most relevant to socialization and adequate social adaptation of adolescents. The aim of the report is to present the relationship between social adaptation and deviant behavior of adolescents by presenting the factors that stimulate socialization processes and those that impede the formation of psychic, cognitive and social aspects of the personality.

Key words: social adaptation, adolescents, asocial behavior.

Социализацията е процес, който се осъществява на биологично, психологично и социално ниво, за да може субектът постепенно да се адаптира към изискванията на социалните общности и да се развие като личност. В онтогенетичното си развитие човек формира специфичен вид социално поведение, което го прави едновременно част от голямата социална общност (обществото) и малката (семейство, приятели). Реализират се два основни социални процеса: социална адаптация и социална дезадаптация. В процеса на приспособяване към социалната среда човек разкрива своите социални характеристики, чрез които се приспособява към съществуващите в социалната общност, към която принадлежи, системи от отношения между нейните членове. Така процесът на социална адаптация ориентира човек в социалните отношения, помага му да сравни своето поведение с това на другите хора в общността, избира формата на поведение, чрез която демонстрира социалната или антисоциалната му насоченост. Както адаптивното, така и дезадаптивното поведение

имат връзка с процеса на социализация. Причината за социалната дезадаптация е в несъответствието между съвместяването на потребността да бъде част от социалната общност и преживяването на невъзможността да се чувства признат от нейните членове.

Днешното младо поколение преминава по принуда през един от най-мъчителните варианти за решаване на кризата с идентичността. Социалното съзряване на юношите преминава през промяна на субективното възприемане на социалния статус от самите тях. Те се самоопределят като възрастни хора и логично отхвърлят контрола върху поведението си и опитите за налагане на ограничения и контрол. Опитите на родители и учители да въздействат се приемат като „рамкиране“. Противопоставяйки се на нормата, юношата бързо може да премине към асоциално поведение. Дестабилизирането на социалните връзки води до чувство за беззащитност, страх и емоционално преживяване на самота. Липсата на успешна социална адаптация е съществена причина за усвояване на отрицателен социален опит и престъпен начин на живот. Теорията на социализацията е изправена пред нови перспективи и актуалните подходи към нея обосновават връзката между социалбилността и емоциите на човека. Новите идеи насочват вниманието към уменията за справяне, за ефективно взаимодействие със социалната среда и постигане на пълноценен живот. Сред най-значимите фактори за социализация са родителите, училището, връстниците, масмедията. Очевидна е необходимостта от преразглеждане и преосмисляне на съвременната концепция за факторите, тяхната роля и място в ефективното изграждане на личността. Проблемите на социалното развитие, социалното възпитание и формирането на социални компетенции са неразривно свързани с проявите на асоциално поведение. Социалното адаптиране е специфичен синтез между генетична памет, субективна активност и конформност на личностното поведение, това е процес, който отразява индивидуалността на личността и нейните усилия да заеме определена роля в обществото. Социалните ценности са и най-моралните и етически императиви разработени от човешката култура и приемани като продукт на социалното съзнание. Социалният опит е комбинация от социално познание, навици, умения на отделния индивид и способността му да живее в определено общество

Детското предразположение към адекватно социално развитие се определя от наследствени, вродени и потенциални възможности. От първостепенна важност са уменията за справяне, за ефективно взаимодействие със социалната среда и за постигане на пълноценен живот – аспекти, които не са тъждествени на академичния потенциал на личността. Възрастта 12–16 се определя като най-крехката в емоционално отношение.

Възрастта на подрастващата е един от най-съществените, ярко изразени периоди на подготовка за социална дейност, индивидуално самоопределяне и самосъзнание. Юношеството е удивително съчетание между детство и зрялост. Период на възможности за социално експериментиране с различни поведенчески стилове на възрастните, без да се поемат изцяло произтичащите от тях последствия и отговорности. Критерий за социалната зрялост на младежите е придобиването на диференцирани навици на поведение и общуване с различни социални групи. Изисква се овладяване на специфични социални знания, умения и навици. Когато юношите не са усвоили адаптивни форми на социално поведение за справяне с различни социални ситуации, неминуемо срещат трудности в цялостния процес на адаптация. Това води до нарушаване на междуличностните отношения, действа като фрустриращ фактор и предизвиква чувство за страдание, неудовлетвореност и неразбиране. Младежите са провокирани към определена защитна реакция, която често има асоциален характер.

Постигането на социална адаптация се осъществява в две основни направления: в сферата на извънличностните социално-икономически условия, където личността придобива знания, умения и навици и развива компетентност; и в сферата на личните отношения, в които се установяват различни аспекти на взаимоотношения с другите. Именно тази адаптивност е по-трудна за подрастващите, защото изисква по-продължителен процес на придобиване на социална опитност. Взаимодействието на младежите със социалната среда изисква от тях усвояване на механизми и норми на социално поведение, черти на характера, които имат значение за социалната адаптация и непрекъснато се актуализират и използват в сходни социални ситуации. Когато младежите срещат затруднения в процеса

на самоутвърждаване, включват неадаптивни копингмодели, водещи до рисково поведение. Успешното формиране на социални умения и навици зависи не само от усвояването на социален опит и постигането на адаптивност, но и от удовлетворените афилиативни потребности. В свое научно изследване Йовка Ванчева допуска, че нивото на социална адаптация е в отношение със степента на изразеност на мотива за афилиация. Използва методиката на К. Роджърс и Р. Даймонд в проучване със 100 подрастващи между 15–18 год. Резултатите показват по-голяма социална адаптивност при момичетата (82%) отколкото, при момчетата (17%). Реалната степен на мотива за афилиация се определя от две независими тенденции: „стремеж към приемане“ и „страх от отхвърляне“, и тяхното конкретно съотношение. По-голямата социална адаптивност на момичетата се обяснява със стремежа им към положително себепредставяне и утвърждаване в социалните отношения, както и с по-гъвкаво поведение в социалните контакти, което ги прави и по-конформни. Момчетата са по-импулсивни, невъздържани, непостоянни и по-склонни към рисково поведение, имат по-пренебрежително отношение към моралните норми, което ги прави и по-податливи на деструктивни влияния.

От първостепенна важност са уменията за справяне, за ефективно взаимодействие със социалната среда и за постигане на пълноценен живот – аспекти, които не са тъждествени на академичния потенциал на личността. Възрастта 12–16 год. се определя като най-крехката в емоционално отношение. Поддръжниците на биогенетическото направление твърдят, че човешкото развитие се предопределя от наследствеността и от това зависи неговото бъдещо развитие. От научна гледна точка обаче този подход не е достатъчно основание, защото наследствеността определя възможностите, но не е достатъчна за адекватното социално развитие на личността. Нужно е съществуване на условия за тяхното прилагане. Отрицателното наследство предразположение се корени в семейства, в които единия или двамата родители са алкохолици, наркомани или имат умствени увреждания, следователно съществуват условия, които могат да бъдат трансформирани в ограничения акцентира на факта, че: „Начинът на живот се определя от всеки човек съзнателно и самостоятелно. Независимо колко е обучаван и възпитаван в това отношение, ако той

не е осъзнал значението му никой и с нищо не може да го промени и да му повлияе в положителна посока“ (Военкинова 2014: 359).

Научните теории са единни в твърдението, че реалният живот диктува необходимостта от единство както на биогенни и социогенетични подходи, но и на усилия в посока образователна работа с децата и юношите. Социалното развитие изисква да се имат предвид индивидуалните способности и възможности на детето, за да се намери най-целесъобразния подход, развиващ индивидуалните и други характерни особености на детето.

Нестабилната връзка между родители и деца води до кризи в самоконтрола и емпатията, до насилническо поведение в периода на юношеството и зрелостта. Липсата на родителско внимание, изразена като negliжиране и емоционално отхвърляне от страна на родителя, предизвиква ответна реакция на обида, страх и изолация у детето. Строгото санкциониране, както и свръхпротекцията, бележат завишен родителски контрол, който пречи на изграждането на автономност и адекватна социализация на юношите. Както negliжирането, така и свръхконтролът снижават детския самоконтрол, въздействат отрицателно върху емпатията и привързаността. Твърдостта, грубостта или нередовният контрол от страна на родителите увеличават девиациите, в т.ч. и свързаните с насилие (Златанова 2017: 93). Всички вариации на родителски стил на възпитание имат директни ефекти върху самоконтрола и самооценката, което означава, че семейството е един най-ранните, значими индикатори за успешна социална адаптация на детето. Децата, израснали в рискова семейна среда, имат проблем с формирането на доверие, защото липсват устойчивост и постоянна грижа от страна на семейството, както и неспособност на родителите да посрещнат потребността на детето от любов и подкрепа. Социалната адаптация на детето е пряко свързана с липсата на социална сигурност у родителите. Когато членовете на семейството се страхуват за своята сигурност, те не могат да посрещнат адекватно потребността на детето от обгрижване, защото цялата им социална енергия е насочена към справянето с несигурността. Децата се учат на социални умения от примера на възрастните, като се идентифицират с тях. Ако родителите разрешават конфликти, прилагайки агресивни поведенчески модели, децата няма да

търсят неагресивни начини за взаимодействие с другите. Децата, живеещи в условия на насилие, трудно контролират своите страхове, което води до по-нататъшно патологично развитие. Израствайки във враждебна среда, юношите изпитват криза на доверието, която влияе върху способността им да разчитат на другите и на чувството им за привързаност. Те трудно погискат собствената си агресия и стават нечувствителни към бруталността в поведението на другите. Асоциалното им поведение е резултат и от чувството за емоционално опустошение и пълна липса на доверие в хората и живота.

В своята теория за социалното учене А. Бандура доказва, че „децата имитират поведението на модели, които имат власт и контрол върху ресурсите, както и че топлотата и грижовността на моделите влияят върху степента, до която те ще бъдат имитирани“ (Андреева 1999: 274). Идентификацията със значимия възрастен влияе върху моралното развитие на децата, а родителският стил на възпитание задава пряко социалните правила. Авторитарните родители са изискващи, безкомпромисни и сурови в наказанията. Те са по-склонни да отглеждат момчета, които са по-агресивни, и момичета, които са по-малко независими. Децата на либералните родители не са достатъчно самоуверени и самоконтролиращи се, защото са или презадоволени, или пренебрегвани. С най-благоприятно възпитание са децата на авторитетните родители. Те са независими, самоконтролиращи се и просоциални (Greenberger&Goldberg 1989).

От типа родителстване зависи и емоционалната социализация, която определя как децата ще се научат да идентифицират собствените си чувства и тези на другите, как ще се научат да ги контролират и кои емоции и експресията им ще смятат за неподходящи. Все повече автори приемат, че регулацията на емоциите е в основата на поведението и неговата социална адекватност. Въпреки че науката приема за културно-универсално и вродено изразяването на шестте основни емоции – радост, гняв, тъга, страх, отвращение, удивление – има все повече научни доказателства, че социализацията влияе върху детската способност за идентифициране, изразяване и контрол на афективните състояния (Pollak&Thoits 1989). Културно подходящата социализация на емоционалния опит е от основно значение за детското психосоциално развитие. Децата, които нямат изработена способност

да идентифицират емоциите си и да контролират емоционалните си изрази, с голяма вероятност ще изпитват междуличностни трудности при общуването с възрастни и връстници. Като юноши те са по-често отхвърляни от групата и по-строга санкционирани от възрастните. Социалните санкции влияят пряко върху развитието на тяхната личност, самооценка и социална компетентност. Свързващо звено между действащите сили на социализацията и индивидуалните различия е социалната адаптивност. Когато характеристиките на темперамента на детето съответстват на ситуационните изисквания, адаптацията се осъществява успешно. Целенасочените усилия от страна на родителите за детето се наричат „преднамерена социализация“. Всекидневното влияние, което родителите и другите модели упражняват в безбройни неформални ситуации, е непреднамерена социализация. Теорията за принадлежността смята за най-важна функцията на отношенията „дете – полагащ грижи за него“ по отношение на успешната адаптация, чувството за сигурност и справяне. Принадлежността и привързаността изграждат целево коригиращи системи за контрол, които детето пренася в междуличностните отношения и ситуации по-късно в живота. Микроаналитичното изследване на отношенията подчертава, че децата се намират в социална мрежа от многобройни, взаимосвързани лица, а фокусът се измества към периода на юношеството и отношенията „майка–дете към бащата–дете“, както и „майка-дете към баща–дете“.

Юношата постоянно сравнява себе си с непостижим перфектен идеал, измъчван от чувство за малоценност, често „подпомогнато“ от родителската и обществената опозиция на абсолютна безпогрешност. Според Адлер: „Единственото спасение от постоянно прокараваното се чувство за малоценност е знанието, че си полезен, което произлиза от приноса за общото благо. Когато това автоматизирано социално чувство е недостатъчно, интересът на индивида е твърде егоцентричен и той чувства, че е безсилен или никой“ (Adler, цит. по Ansbacher & Rowena 1956: 155–156). Потенциалът на юношата към социалния интерес се развива в зависимост от средата и удовлетворява потребността му да принадлежи към социума. Удовлетворяването на потребността от обич и привързаност е основа за изграждане на висока социална мотивация, която е главна противодействаща

сила на асоциалното поведение. Тази противодействаща сила е ценна с това, че намалява вътрешноличностните конфликти и е средство за удовлетворяване на други потребности. А. Адлер развива зрялата концепция за *Gemeinschaftsgefuehl*, или „социален интерес“. Той го описва като вътрешен потенциал, който се развива или научава от околната среда. Основните категории на социалния интерес са отношенията към субсоциални, социални и супрасоциални обекти. Чувството за принадлежност и изграждането на адекватно оценъчно отношение към средата са пряко свързани с емпатията. За Адлер ползата от увеличаването на социалното чувство е определяща за психологичното здраве на индивида: „Почти е невъзможно да се преувеличи каква е ползата от увеличаването на социалното чувство. Умът се подобрява, защото интелигентността е обща функция. Чувството на значимост се повишава, давайки кураж и оптимистичен поглед, и се появява чувство на мълчаливо съгласие с обичайните предимства и недостатъци на нашата съдба“ (Adler, цит. по Ansbacher & Rowena 1956: 138). Според Адлер голям брой личностни характеристики са необходими за развитие на социален интерес, включително подбуди, стремежи, емпатия, интерес към другите и обществото, съчувствие, разбиране, сътрудничество. Присъщите интереси се появяват през първата година от живота на детето, докато способността да се цени живота и този на другите се развива много по-късно. Индивидът започва да демонстрира загриженост, да превъзмогва егоизма си, да се учи да приема гледните точки на друг човек. Така социалният интерес към неодушевените предмети преминава в по-висша форма, когато там се появи социален (одушевен) обект. Познателните изисквания стават по-големи и се насочват главно към хората. Подрастващият насочва вниманието си извън семейството. Ролята на връстниците, отношенията във формалните и неформалните групи развиват или погубват ценността на общуването и грижата за другите. В този период връстниците заместват по важност и влияние семейството. Юношите непрестанно се сравняват с другите. Ако в междуличностните отношения преследват строго лични и егоистични цели, конкуренцията и стремежът към превъзходство изместват социалния интерес към агресивни и асоциални поведенчески прояви. Социалният интерес е пряко свързан

с ценностната система на личността, т.е. с индивидуалното оценяване на някого или нещо извън личността. Съчувствието, умението да се носи отговорност за собственото благосъстояние и това на другите се възпитават. Стилът на отношения в семейството диференцира, ограничава или благоприятства разпростирането на социалния интерес и извън границите на дома. Възможността на младежите да открият присъщите им интереси е важна за психическото им благополучие, за развитието на знания и умения, а отгук – и за формиране на здрави междуличностни отношения. Разширяването на социалния интерес през този възрастов период дава възможност за истински социални приноси, свързани с просоциалното поведение към другите и обществото. Адлер посочва такива форми на социалния интерес като любовта към природата, изкуството и науката. В последните десетилетия това са едни от най-дискутираните от морално-етична, политическа и обществена гледна точка световни проблеми. Присъщият интерес на младото поколение към несоциални обекти и дейности формира отговорност, далеч надхвърляща рамките на личностното добруване. Това е особено важно, за да се формира чувство за лична значимост, когато младежите открият социални ценности извън важните за Аз-а ценности и грижи. Способността за дружба, любов и емпатия създава идентификация, надхвърляща егоистичния интерес. Загрижеността за другия пряко влияе върху юношеското внимание и възприятие, върху начина на мислене и мотивацията. Преходът от социален към супрасоциален интерес е възможен, когато юношата е социално адаптиран, професионално ориентиран и просоциално ангажиран. Тогава логично загрижеността за себе си, ограниченият интерес към семейство и приятели преминава в загриженост към добруването на човечеството. Неумението да се сътрудничи и емпатира Адлер свързва с неврозата. Според него липсата на социална мотивация стеснява напредъка, ограничава полето за действие и индивидът трудно открива дори собствените си присъщи интереси. Това затруднява формирането на чувство за психично благополучие у юношите, така необходимо за преодоляване кризата на идентичността. Липсата на социален интерес води до отчуждение и страх, до неспособност да се чувстваш социално зрял и отговорен. Когато няма формиран присъщ интерес за ценностите

извън Аз-а, младежите се измъчват от чувство за малоценност, което ограничава дейностите и интересите им. Чувствата за общност и съпричастност са част от позитивната мотивация на юношите, определяща конструктивната природа на социалния интерес. Умението да се възприеме и оцени гледната точка на социалните обекти извън Аз-а осигурява базата за мислене, здрав разум, етика, естетика, наука и мъдрост. Желанието за сътрудничество и взаимопомощ, отговорността към другите, природата и света създават в юношите отношение към света, което гарантира психическо и социално благополучие.

Достъпът до подходяща среда за усвояване на ценности и опит е свързан с вторичната социализация на социални роли. Невъзможността на юношите да достигнат желаните цели с легитимни средства води до фрустрация и търсене на легитимни канали и възможности. Негативните емоционални преживявания на юношите обясняват постепенното съзнателно отхвърляне на социалната среда, нейните норми, социалната общност и нейните членове както и системите от отношения, които ги изграждат. Самата социална общност, от своя страна, също отхвърля юношите с асоциално поведение, като ги деиндивидуализира, клишира, личностно обезличава и така ги категоризира социално. По този начин категорично се прекъсва процесът на положително възприемане на социалната среда. Този процес обхваща личностната нагласа на младежите към конкретната социална общност. Липсата на коректен и успешен социален опит води до нарушени междуличностни отношения, участие във вътрешно групови конфликти и желание за напускане на общността. Взаимоотношенията между юношата и голямата социална общност, както и отношенията му с различните по структура и състав малки социални общности, се усложняват от отказа му да избере модели на поведение, различни от асоциалните. Юношеството се характеризира с ярък стремеж към групова принадлежност, групова съпричастност и идентичност. Когато груповите отношения се основават на взаимопомощ, разбирателство и взаимно уважение, тогава личността се чувства комфортно и избира асертивни поведенчески модели, които се стремят да съхранят мястото ѝ в групата. Когато обаче групата препяства личностния стремеж към принадлежност,

младежите се чувстват ненужни, неразбрани и отхвърлени и предпочитат да напуснат или да се изолира от отношенията в общността.

В свое научно изследване „Алиенация на юноши с девиантно поведение“ Р. Манчева изследва младежи на възраст 15–18 год., които са заведени на отчет в Детска педагогическа стая за девиантни прояви с Многофакторен личностен въпросник, модификация на А. А. Кирилов и Ф. Корози, и ги сравнява с младежи на същата възраст без девиантни прояви. Целта на изследването е да се определи степента на социална адаптация, като се сравнят психологическите характеристики на двете групи младежи. Изследваните лица с девиантно поведение са с прекъснати връзки със семейна и училищна среда, най-често с позиция на „аутсайдер“ в училищните класове и в сложни, напрегнати отношения с родители, учители и съученици. „Когато алиенацията обхваща цялата личностна система от социални нагласи и социални отношения и регулира цялостното асоциално поведение на личността през периода на социално съзряване, тогава тя е в основата на т.нар. предкриминален период от развитието на младия човек“ (Манчева 2006: 3). Липсата на социални умения при юношите води до объркване и раздвояване на личностно-значимите форми на поведение от социалнозначимите. Незрялата личност на младежите трудно осмисля това, защото изпитва затруднения в смисловото възприемане на общочовешките ценности, а често липсва и достатъчно информация за социалните и правовите норми. Когато съществува отклонение от социално приетите норми, младежите погрешно оценяват кое е полезно и кое не и избират социално негативни поведенчески вариации. Юношата с девиантно поведение се стреми чрез противопоставяне и нарушаване на социалните норми да се впише в света на възрастните. Резултатите от научното изследване на Манчева показват някои личностни характеристики, които пречат на успешната социална адаптация на младежите с асоциално поведение. Те са слабо общителни, неуравновесени, депресивни, раздразнителни и невротични.

„Дете, което не може да се съсредоточава, което подозира другите вместо да им се доверява, което е тъжно и гневно и не изпитва капка оптимизъм, което се опитва да руши, вместо да уважава чуждия труд, дете, което не може да се измъкне от лапите на тревогата, живее в свят на страховити фантазии и като цяло се чувства нещастно – такова дете няма равни възможности, то дори изобщо

няма възможност да се възползва от благата на света“ (Голман, 2011: 267). Според Д. Голман детството е период на най-ефикасно емоционално образование. Той анализира начина, по който детският мозък се оформя под натиска на бруталността или под влияние на любовта. Когато родителите са критични, заплашителни и жестоки в наказанията си, децата израстват с когнитивни нарушения в процеса на учене, увеличава се рискът от агресивни прояви и депресивни състояния. Предизвикателното, конфликтно поведение често е резултат от усвоени семейни модели, при които жестоките наказания са по-скоро каприз отколкото желание за налагане на дисциплина. Асоциалните поведенчески прояви са логично продължение на подобно поведение, а социалната адаптация става невъзможна.

Според Джеклин Гууднау социалното познание е ценностно натоварено, а социалната среда е много по-активна отколкото неутрална и за съжаление по-малко благосклонна към интелектуалните достижения, отколкото рестриктивна. Една от насоките на изследването се занимава с ефектите на възприятие за контрол и атрибуциите върху социалното приспособяване на децата. Дефицитите в социалните умения водят до неадаптивни стратегии за справяне с междуличностни предизвикателства. В неприятни социални ситуации влияние оказват и възприятията на децата и юношите за контрол, като се установява точно такова взаимоотношение между атрибуциите и социалното представяне, каквото съществува между атрибуциите и академичните постижения (Dweck&Goetz 1983). Овладяването на социалните способности е част от социалното функциониране на юношите. С. Липор и негови сътрудници установяват в емпирично изследване (Lepore, Kiel, Vemprecht&London 1989), че възприятията на децата за социален контрол и отговорност са свързани със степента на заучена безпомощност след преживяване на социално отхвърляне. Децата са най-податливи на безпомощно поведение след негативна оценка и вярват, че социалните умения са фиксирани, като преживяват много силни отрицателни чувства (Weiner 1974). Убеждението в детско-юношеска възраст, че социалните резултати и личния контрол не зависят от личният контрол и отговорност, са изключително безпомощни, когато се сблъскат със социална трудност. Обикновено се затварят в себе си и отказват повторни социални опити. Дженис Кенеди смята, че задължително трябва да се изяснят поведенческите, психологическите и дейност-

ните корелати на нискостатусните социални категории „отхвърлени“ и „пренебрегвани“ деца (Kennedy 1988). И двата статуса са нежелателни, но касаят различни набори от поведенчески модели. Връстниците възприемат отхвърлените деца като егоистични, раздразнителни, нечестни, деструктивни, доминиращи и агресивни, а опитите им за контакт със съученици често се отхвърлят. Отхвърлените имат по-малко приятели и не са възприемани от мнозинството свои връстници. Според учителите отхвърлените деца и юноши срещат по-големи затруднения в справянето с училищни предмети, възприемат се като физически по-малко привлекателни и разиграващи сцени, самотни са и са склонни към асоциално поведение, което води до отпадане от училище. Резултатите от редица проучвания, свързани със социалната адаптация на деца и юноши, показват, че статусът „отхвърлен“ се запазва в течение на времето и остава стабилен в различни социални ситуации, което носи огромен риск за психологическото приспособяване по-късно в живота. Пренебрегваните деца и юноши имат малко приятели или врагове. Те не се различават категорично от „средностатистическото“ дете или юноша освен по това, че се хвалят по-малко с физическа сила и получават средни оценки по социална компетентност. Рискът от развитие на разстройства в юношеска възраст се увеличава за юношите, чиято затвореност остава стабилна в училищни години. Ако този статус бъде психологически и социално преодолян и не се запази в по-горна училищна възраст, той не предвижда неадаптивни поведения по-късно в живота (Gresham&Elliott 1984). Грешам и Елиот идентифицират четири основни проблема със социалните умения при децата: дефицити в уменията, в изпълнението, в уменията за самоконтрол и изпълнението му.

В юношеска възраст влиянието на атрибуциите и самоконтрола се запазва. Критична роля в регулиране на социалното поведение на младежите играе способността за емпатия (Ford 1982). Надеждността на собствените възприятия и мрежата от социална подкрепа осигуряват на юношите социално добруване. Това е така, защото юношите, преценявани като поведенчески по-адекватни в предизвикателни социални ситуации, приписват висок приоритет на междуличностните цели, като отношения с родители и приятели и социална ангажираност. Те са когнитивно по-находчиви, защото намират повече поведенчески стратегии за разрешаване на проблемни ситуации, както и за обмисляне на възможните последствия за тях и

околните (Андреева 1999: 293–294). При социална дезадаптация лицата с асоциално поведение оценяват субективната си непълноценност от присъствието си в обществото и се адаптират не към голямата социална група, а към малката, на която са настоящи членове. Юношите правят негативна констатация по въпроса за мястото си в обществото и имат илюзорно желание да бъдат различни, те не харесват настоящото си социално положение и оценяват негативно нарушената си социална адаптация. Те се оценяват като оцетени, неудовлетворени и отчуждени. В процеса на социалната си адаптация те оценяват материалните придобивки по-високо, отколкото ценности като „щастие за другите“, „обществено признание“ и „жизнена мъдрост“. Те предпочитат индивидуално да проявяват дезадаптивното си поведение, а нарушенията на социалните норми да осъществяват самостоятелно, а не в група. Социалната дезадаптация на юношите е свързана със значителен емоционален дискомфорт, стремеж към доминиране и проява на вътрешен контрол, бягство от проблемите (Манчева 2006: 351).

Социалната дезадаптация е пряко свързана с онези поведенчески изяви на личността, които са в противоречие с общоприетите морални и законови норми, от което произтичат неблагоприятни последствия както за самия индивид, така и за други хора. Неспазването на тези социални норми става източник на конфронтации в общуването, психосоматични заболявания, асоциални нагласи, катастрофични убеждения, които имат за свой източник конфликтни потенциали. Необходимостта да усвояват социални норми налага на юношите себеотричане в полза на социалното и колективния идеал, което съотнесено към характеристиките на възрастта понякога се оказва непосилна задача. Социалната адаптация е процес, който изисква от юношата уеднаквяване с останалата част от групата и нерядко е нетолерантна към изразяване на индивидуалните му особености, което се явява и причина за асоциални поведенчески прояви.

БИБЛИОГРАФИЯ BIBLIOGRAPHY

1. **Андреева, Л.** (1999) Социално познание и междуличностно взаимодействие. София. // **Andreeva, L.** (1999) Sotsialno poznanie i mezhdulichnostno vzaimodeystvie. Sofia.

2. **Балев, Ж.** (2001) Родителски модели на поведение и дезадаптивно психосоциално функциониране в юношеска възраст. Автореферат, СУ „Св. Климент Охридски“. // **Balev, J.** (2001) Roditelski modeli na povedenie i dezadaptivno psihosotsialno funktsionirane v yunosheska vazrast. Avtoreferat, SU „Sv. Kliment Ohridski“.

3. **Ванчева, Й.** (2006) Социално-психическа адаптация и мотив за афилиация при подрастващите, Сборник „Личност, социална среда, активност“. // **Vancheva, I.** (2006) Sbornik „Socialno-psihicheska adaptacia I motiv za afiliacia pri podrastvashtite“.

4. **Военкинова, Ж.** (2014) Проблеми на виктимизацията. // *Научни трудове РУ*, том 53, серия 6.2. // **Voenkinova, J.** (2014) „Problemi na viktimizatsiata“. // *Nauchni трудове RU*, том 53, seria 6.2

5. **Голман, Д.** (2011) Емоционалната интелигентност. София. // **Golman, D.** (2011) Emotsionalnata inteligentnost. Sofia.

6. **Добрева, Ж.** (2017) Динамика на развитието на социалния интерес на лица, лишени от свобода, в образователна среда в места за изпълнение на наказание. Дисерт. труд, ВСУ „Черноризец Храбър“. // **Dobreva, J.** (2017) Dinamika na razvitiето na sotsialnia interes na litsaq lisheni ot svoboda, v obrazovatelna sreda v mesta za izpalnenie na nakazanie. Disert. trud, VSU „Chernorizec Hrabar“.

7. **Златанова, В.** (2017) Изследвания на девиантното поведение. София. // **Zlatanova, V.** (2017) Izsledvania na deviantното povedenie. Sofia.

8. **Крайг, Г.** (2001) Психология развития. Санкт-Петербург: Питер. // **Kraig, G.** (2001) Psihologia razvitiia. Sankt-Peterburg: Piter.

9. **Манчева, Р.** (2006) Алиенация при юноши с девиантно поведение. // *Сборник ЮУ „Неофит Рилски“*. // **Mancheva, R.** (2006) Alienatsia pri yunoshi s deviantno povedenie. // *Sbornik YUU „Neofit Rilski“*.

10. **Adler A.** (1964) Social Interest: A Challenge to Mankind. New York: Capricorn Books.

11. **Adler A., H. L. Ansbacher, R. R. Ansbacher** (1964) Superiority and social interest, a collection of later writings. Northwestern University Press Evanston, Ill.

12. **Bandura A.** (1977) Social Learning Theory. New York.

13. **Greenberger, E. & Goldberg, W. A.** (1989) Work parenting, and the socialization of children. // *Developmental Psihologi*, 25.

14. **Pollak & Thoits** (1989) Processes in emotional socialization. // *Social Psychology*.